

Anete Karlsonē. *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 2013.

223 lpp.: il.

ISBN 978-9984-879-48-2

Dziesmu un deju svētku tradīcija kļuvusi par vienu no galvenajām Baltijas valstu kultūras mantojuma un kultūras izpausmes formām un par tik nozīmīgu Latvijas valstisko vērtību, ka tās pastāvēšanas un tālāktīstības nodrošināšanai 2005. gadā pieņemts arī speciāls likums.¹ Apsveicami, ka Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros iznā-

kusi skaista grāmata, kas paver jaunas lappuses būtiskās norisēs saistībā ar dziesmu svētku vairāk nekā simt gadu vēsturi. Dr. hist. A. Karlsones monogrāfijas izdošanu atbalstījis Valsts kultūrkapitāla fonds un Madonas novada pašvaldība.

Pētījuma galvenā tēma ir dziesmu un deju (kopš 1965. g.) svētku daļībnieku *tautiskā tērpa* kā latviešu tautas kultūras mantojuma sastāvdaļas un vienojoša nacionāla simbola attīstības gaita. Grāmatas ievadā, uzrunājot lasītājus, A. Karlsonē pamato dziļi personīgi motivētu pieteiktās tēmas izvēli, kas darbam piešķir papildus nianšes, arī turpmākajā tekstā jūtams autores brīvais izteiksmes veids sarunai ar lasītāju, jo pieteikts ir stāsts (15. lpp.). Līdz ar to noprotams, ka monogrāfijas mērķauditorija nav tikai šaurs tēmas speciālistu loks, bet tā domāta plašajai dziesmu svētku procesā iesaistītajai potenciālo lasītāju saimei un ne tikai. Lai gan darbā atsevišķi nav analizēta izmantotā teorētiskā zinātniskā literatūra, jāatzīmē, ka A. Karlsonē jau ar iepriekšējām publikācijām zinātniskajā periodikā² turpina mūsdienu etnoloģijā un sociālajās zinātnēs aktuālu

¹ <http://likumi.lv/doc.php?id=111203> (skatīts 20.11.2013.).

² Anete Karlsonē (2006). Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 38.–60. lpp.; Anete Karlsonē (2007). Ievirzes pārdomas par 19. gs. nogales un 20. gs. sākuma fotoattēliem kā avotu apģērba vēstures pētīšanai Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 3, 24.–37. lpp.; Anete Karlsonē (2007). Inteliģences pārstāvju veidotie priekšstati par latviešu tautisko apģērbu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā (1888–1910). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 60.–86. lpp. ▶

virzienu – “tradīciju veidošanas vēsture” (*invention of tradition*), šajā gadījumā apgērbā pētniecībā. Monogrāfijā apkopotais pētījumu rezultāts tādējādi uzskatāms par autores jaunatradumu un uzskatu virzības šābrīža vainagojumu.

Monogrāfijas avotu raksturojumā autore galveno nozīmi piešķirusi publikācijām latviešu periodikā, kas vislabāk attaisnojies I un II nodaļā, raksturojot atsevišķu pētāmajā procesā iesaistījušos personu viedokļu apmaiņu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, kas ir interesanta lasāmviela. Jautājums: cik lielā mērā šie viedokļi pārstāvēja vai sasniedza plašāku latviešu sabiedrības slāņus? Turpmākajās nodaļās plašāk izmantoti ne-publicētie dokumenti, vērtīgas ziņas atrastas centrālajos arhīvos, Mišņa bibliotēkā, pieminēto muzeju krātuvēs. Vairāku latviešu mākslinieku (A. Cīrulis, J. Madernieks u.c.) radošās darbības labākai iepazīšanai ieguvums ir publicētie kvalitatīvie krāsu attēli. Mūsdienās veiktās intervijas ar tiešajiem dziesmu un deju svētku organizatoriem un dalībniekiem ir rosinošas, cik vēl iespējams, tās turpināt.

Jau priekšvārdā iezīmēta pētījuma pamatdoma – t.s. dziesmu svētku tautiskais tērps ir apzināti jaunveidots tērps, lai atgrieztu tā lietojumu latviešu sabiedrībā (8. lpp.) līdzvērtīgi dominējošajam svētku modernajam apgērbam, turpmākajā izklāstā meklējot konceptuālu skaidrību tautiskā tērpa simboliskajās, vienojošajās nozīmēs. Uzreiz jāpiemin un jāslavē, ka grāmatas teksta lielākā daļa un attēlu paraksti ir tulkoti angļu valodā, kas ir liels ieguvums darba starptautiskai aprītei. To var uzskatīt par nopietnu uzdrošināšanos, jo autorei, izsekojot laikposmu jau kopš 19. gs. otrās puses, nākas balansēt virs visai platā nošķiruma (varbūt pat aizas) starp ārvalstu etnoloģijā jau krietni sen akceptētajām nostādnēm un jēdzieniem (*national-style dress, nationalism, cultural nationalism* etc.) un tiem apzīmējumiem (uzskaitīti 9. lpp.), kas pārsvarā lietoti Latvijas salīdzinoši bagātīgajā zinātniskajā un populārajā literatūrā par latviešu tradicionālo goda/svētku tērpu. Grāmatas sākumā ievietotā skaidrojošā vārdnīca ir noderīga autores viedokļa izpratnei, tomēr tā vēl nevieš nepārprotamu skaidrību tādu apzīmējumu kā “tautisks”, “nacionāls”, “nacionālais tērps ar etniskām vai nacionālām iezīmēm” (10. lpp.) saturā, jo dažādos kontekstos un vēsturiskajos laikposmos tie ir pārāk daudznozīmīgi traktējami, it īpaši mūsdienās. Taču tā nav tikai šī konkrētā darba un autores problēma.

▷ Anete Karlsonē (2008). Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu svētkiem 20. gs. 20.–30. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 77.–96. lpp.; Anete Karlsonē (2009). Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 92.–110. lpp.; u.c.

Kas lasītājam jāsaprot ar grāmatas virsrakstā pieteikto *tautisko tēru*? Autores skaidrojums: “*Tautiskais tēpēc, ka radies tautiskās atmodas laikā un kultūrvēsturiski ar to cieši saistīts*” (9. lpp.). Jāpiekrīt par saistību, tomēr, kā tālāk lasāms, dziesmu svētku dalībnieku (drīzāk – dalībnieču) tautiskajam apģērbam vērību sāka piešķirt, sākot ar III dziesmu svētkiem 1888. gadā, kad, kā atzīmē arī autore, tautiskās atmodas pacēlums jau noplancis (18. lpp.). 19. gs. beigu “tautībnieki” kā sākotnējā romantiskā nacionālisma epigoņi vairs nebūtu saistāmi ar 19. gs. 50.–70. gadu jaunlatviešiem. Vairāk par latviešu tautisko apģērbu/latvisko apģērbu izpratni pateikts citā autores publikācijā: “19. gs. beigās īpaši radīts svētku tērpa veids, kurā izmantoti etnogrāfisko apģērbu stilizēti (pārveidoti) elementi, valkāšanai sākotnēji dziesmu svētkos, vēlāk – arī citos sabiedriskos un svinīgos pasākumos.”³ Apakšnodaļu izkārtojums dažkārt rada nevajadzīgu neizpratni, piemēram, vārda “nacionāls”, “nacionālā pašapziņa”, “nacionālā vienotība” šķietami pāragrā lietojumā jau 19. gs. 80. gadu kontekstā, līdz 26. lpp. izskaidrojumu dod ietilpīgais “kultūras nacionālisma” jēdziens (atsaucoties uz J. Lērsenu), kas labi iederētos jau ievada vārdnīcā un atbilstošos formulējumos tiktu biežāk lietots, lai neradītu iespaidu par vēlāku politisko nacionālismu, kas saistās ar piederību noteiktai valstij.

Grāmatas pamatstruktūru veido piecas atbilstoši Latvijas politiskās vēstures hronoloģiskam iedalījumam sakārtotas nodaļas, kas dalītas pārskatāmās apakšnodaļās. Katru nodaļu ievada attiecīgā laikposma vēsturiskā, atsevišķos gadījumos – arī politiski ideoloģiskā fona ieskicējums, kam seko detalizēta svētku dalībnieku tautiskā ietērpa tapšanas procesa analīze no pirmajiem Vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem (1873) līdz XXII Vispārējiem latviešu dziesmu un XII deju svētkiem (1998). Katru nodaļu noslēdz autores secinājumi, izsekojot izmaiņām dominējošajos ieteikumos un to realizācijā un stabilajam, nemainīgajam: sava laika izpratnei par skaisto atbilstošs tautiskais apģērbs simboliski vieno latviešus.

Pirmā nodaļa “Tautisko tērpu izveide 19. gadsimta beigās”, kas uzskatāma par pamatu un aizsākumu visai turpmākajai dziesmu svētku tērpu kā jaunveidotu tērpu (jo citu vairs it kā nav, tradicionālais apģērbs saglabājies tikai Lejaskurzemē) attīstības vēsturei, ir paplašināta ar ieskatu visai sarežģītos un joprojām shematizētos procesos, kas varēja ietekmēt pārmaiņas apģērba tradīcijās 19. gadsimta laikā. Pāreja no senākā tradicionālā zemnieciskā, arī novadnieciskā svētku/goda apģērba, kas dominējis

³ Anete Karlsonē (2006). Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 39. lpp.

vēl 19. gs. pirmajā pusē, uz laikmetīgo/moderno/pilsētniecisko apgērību lauku vidē, no kurienes nāca liela dziesmu svētku dalībnieku daļa, tomēr būtu atsevišķa detalizēta pētījuma vērtā, lai nebūtu jātaustās hronoloģijā. Lasot ievietotos diskusiju citātus, īpaši no 19. gs. beigām – 20. gs. sākuma laikrakstiem, noderīgi būtu tajā laikā apspriesto reāliju skaidrojumi, piemēram, kas bija “tarlatāns” un “krepešs” (23. lpp.). Savukārt IV nodaļā “Latvija padomju varas gados līdz Atmodai” un V nodaļā “Atmoda un atjaunotā Latvijas Republika” atrodam plašāku materiālu nekā iepriekšējās nodaļās arī par koru un deju kolektīvu tautisko apgērību centralizētās sagādes organizatorisko un “ražošanas” pusi (darbnīcām).

Tautiskā apgērība – ar etnogrāfiskajam latviešu goda tērpiem tuvākām vai sākotnēji pavisam tālām iezīmēm – attīstības un lietojuma gaitas izsekojumā nemitīgi parādās maigāku vadlīniju (ieteikumi) vai zināma autoritārisma (pareizi/nepareizi tērpi) loma, kas stiprina autores viedokli par 19. gs. beigās – 20. gs. notikušo dziesmu (vēlāk arī deju) svētku dalībnieku tautiskā stila apgērību kā “inteligentu grupas mērķtiecīgas darbības rezultātā” (159. lpp.) jaunveidotu konstrukciju. Grāmatā ievietotie fakti, citāti un attēli (laba kvalitāte, bagātīga informācija attēlu anotācijās) lielākoties rāda mainīgajiem ieteikumiem un svētku organizatoru nostādnēm sekojušo svētku dalībnieku ietērpi. Cik lielā mērā tie dominēja vai izcēlās kopējā svētku dalībnieku masā? Dziesmu un deju svētku dalībnieku kopskaits par laikposmu no 1873. līdz 1990. gadam ir publicēts.⁴

Latviešu tautas mākslas vēsturei noderīgas ziņas atrodamas par lielo darbu uzkrāto etnogrāfisko datu popularizēšanā un iedzīvināšanā svētku tērpu stilizāciju veidošanā vai tērpu nosacīta vēsturiskuma atjaunošanas sakarībās visā 20. gs., par atbildīgajām un iesaistītajām organizācijām, pētniekiem un zinošiem praktiķiem (jau minētie A. Cīrulis, R. Zariņš, arī A. Dzērvītis, E. Kivicka, M. Slava, M. Vandere, M. Kangare, V. Rozenberga, B. Dimza, B. Zunde u.c.), kas ietekmēja šos procesus. Jāņa Niedres biogrāfiskajos datos (114. lpp.) derētu pieminēt, ka no 1951. gada viņš bija arī LPSR ZA Folkloras un etnogrāfijas institūta direktors.

Kā jau ierasts ne vienā vien apkopjošā rakstura publikācijā, reģionālajām īpatnībām īpaša uzmanība nav veltīta, izņemot Vidzemi (Madona un apkārtnē), toties saistībā ar periodiskajiem ieteikumiem svētku dalībnieku tērpos parādīt lokālo tradicionālo tautas tērpu daudzveidību sniegti noderīgi pārskati par dažādiem “novadu tērpiem” veltītajiem izdevumiem, šo tērpu komplektēšanas praktisko pusi, pārlicinoši parādīta Lejaskurzemes tērpu kā visu Latviju reprezentējošo tērpu pakāpeniskas “izcelšanas”

⁴ Ilma Grauzdiņa, Oļģerts Grāvītis (1990). *Dziesmu svētki Latvijā. Norise, skaitļi, fakti*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 174 lpp.

gaita. Tautisko tērpu daudzo variantu ieteikumu apskatos (ja sākotnēji daudz maz pareiza bija tikai tērpa daļu komplektācija) latviešu senāko tradicionālo apģērbu vēsturē “neiesvētīts” lasītājs ar interesi lasītu kaut īsu autores norādi uz konkrētā piedāvājuma vēsturiskām neatbilstībām, laiku un stilu sajaukumiem utt. no speciālista viedokļa. Gan jau daudzās mājas bibliotēkās ir kāds no šiem izdevumiem vai pat saglabāti paši tautiskie tērpi vai to daļas, kurus daudzie interesenti nu varētu “datēt”.

Nepatīkamais pienākums ir ar nožēlu konstatēt, ka tik skaistā izdevumā palikušas nepamanītas parastas drukas kļūdas, personvārdu, iestāžu un organizāciju rakstības kļūdas vai neprecizitātes, jo vairāk tāpēc, ka citviet minēts precīzi, citur kļūdaini: Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures muzejs laikposmā 1945–1956 (bet ne “vēsturiskais” kā apakšnodaļu virsrakstos latviešu un angļu valodā, 110., 194. lpp.), Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve 14. lpp. pieminēta kā Etnogrāfijas krātuve. Emīlis Melngailis aizvien sagādā problēmas sava vārda pareizrakstībā – šoreiz locījumā ir *Emīļa* Melngaiļa TMC 13., 109., 215. lpp.; M. Skruzītis kā M. Skuzītis, 220. lpp.; Aizsardzes, Mazpulki (65. lpp.). Kā Madonas apriņķa/rajona un Cesvaines rajona laikrakstu izdevēju “kompartijas” vietā precīzāk būtu norādīt “Latvijas K(b) P”. Korektajā V. Bērziņa tulkotajā tekstā angļu valodā 181. lpp. III nodaļas virsraksts lasāms kā “Pirmās Latvijas Republikas laiks”, bet 197. lpp. apakšnodaļas virsraksts par 1958.–1960. g. (!) izdoto bukletu sēriju ir “Latvian National Dress” un turpat zemāk – jau “Latvian Folk Dress”.

Pieņemot, ka Latvijā attiecīgie procesi tautiskā romantisma iespaidā risinājās līdzīgi kā citās Eiropas zemēs, nacionālo tērpu izveides aina ārpus Latvijas ir mazliet iezīmēta, izmantojot 19. gs. pirmās puses Bavārijas karalistes piemēru (27. lpp.). Var vēlēties precīzāku attieksmi pret valdnieku uzskaitījuma secību un tituliem – pieminēto Bavārijas kroņprinču (vēlāko karaļu, bet ne ķeizaru kā tekstā) kāzu laikā aizsākās slavenā *Oktoberfest* tradīcija (Ludviga I kāzas 1810. gadā), savukārt Ludviga I dēla Maksimiliana II kāzās 1842. gadā notika pieminēto daudzo (ap 35) tautas apģērbos tērpto zemnieku pāru laulāšana. Plašāku ieskatu dziesmu svētku laikā izmantoto tautisko tērpu vēsturē būtu pelnījusi arī mums tuvākā Lietuva un jo īpaši Igaunija. Literatūras sarakstā nav iekļauta Lietuvas etnoloģes I. Šidiškienes 2004. gadā izdotā monogrāfija,⁵ uz kuru vairākkārt (27. lpp.) ir atsauce.

Positīvi vērtējams, ka autore skar daudzas tēmas, kas pelna plašākus pētījumus un dzīvā kultūras attīstības procesā vienmēr raisīs diskusijas, –

⁵ Irma Šidiškienė (2004). *Būti lietuve. Etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Versus Aureus, 222 p.

dažādu laikposmu kultūrpolitika kopumā, varas attieksme pret tautas mākslu (t.sk. dziesmu svētkiem), tradīcija un jaunrade, vēsturiskais un modernais, kolektīvais un individuālais u.c. Varbūt lai raisītu diskusiju, autore aizvien pievienojusi vispārinošus, tomēr grūti pierādāmus kāda procesa vērtējumus (*sabiedrība domāja, gribēja, interesējās* utt.), arī par dažādu darbību idejisko/ideoloģisko motivāciju. Jautājumā par “vienota nacionālā tērpa” kā latviešu tautu vienojoša nacionālā simbola izveidi autore noslēgumā rezumē: “savā būtībā tautiskais tērps ir tautas identitātes izjūtā un kultūras mantojumā sakņots nacionālais tērps, kura vizuālais veids tiek izteikts daudzos novadu variantos” (157. lpp.).

Nav šaubu, ka jauno, krāšņi (mākslinieks A. Plotka) un uz laba papīra izdoto grāmatu būs interesanti lasīt un skatīt plašam lasītāju lokam, jo dziesmu svētki vismaz reizi piecos gados dažādā veidā – no dalībnieka līdz klausītājam/skatītājam – skar un priecē daudzus. Latvijas, Igaunijas un Lietuvas dziesmu un deju svētku tradīciju un simbolismu ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija 2003. gadā pasludināja par Cilvēces mutvārdu un nemateriālā kultūras mantojuma meistardarbu. A. Karlsones monogrāfija pievieno būtisku un neatņemamu šī kopīgā meistardarba tapšanas vēstures daļu. Arī kā aktīvai dziesmu svētku procesa dalībniecei Anetei Karlsoni jānovēl turpināt sāktos pētījumus!

Lilīta Vanaga

Утраченное соседство: евреи в культурной памяти жителей Латгалии. Материалы экспедиции 2011–2012 гг. Отв. ред.

S. Amosova. Moskva: Centr nauchnykh rabotnikov i prepodavatelei iudaiki v vuzakh “Sefer”; muzei “Evrei v Latvii”, 2013. 384 s. (*Zaudētā kaimiņu būšana: ebreji Latgales iedzīvotāju kultūras atmiņā.* Atb. red. S. Amosova)

Latvijas ebreju kopiena pirms Otrā pasaules kara bija sociāli un kulturāli spēcīga nacionālā minoritāte. Latvijas

